

Sanan käänteismerkityksistä

MATTI VILPPULA

Näennäisvastakohdat

(Jatkoa edelliseen vihkoon.)

Kielellisessä kanssakäymisessä on kysymys sanoman lähettämisestä ja sen vastaanotosta. Jos matkalla on häiriöitä, sanoma voi muuttua ja vastaanottaja saa sen toisenlaisena kuin lähettäjä oli tarkoittanut. Ne häiriöt, jotka aiheuttavat muutoksia sanoman semanttiseen sisältöön — semanttinen häly —, johtuvat paljolti lähettäjän ja vastaanottajan erilaisesta kulttuuri- ja tietotaustasta, asenteiden ja ajattelun erilaisuudesta (Nida 1975: 200). Yhteinen tietotaustamme vaikuttaa siihen, että osaamme tulkita oikein säkeen »Rakkahin Jeesus, miks viivyt sä vielä». Merkitys on 'etkö jo tule, etkö jo saavu'. Ellemme tietäisi, että Jeesuksen tulon odotus on kristinopin keskeisiä ajatuksia, olisi toisenlainenkin tulkinta mahdollinen, nimittäin 'etkö jo lähde, etkö jo poistu'.

Myös sanakirjaa kirjoittaessa tulkitaan sanomaa. Tulkittavana on jonkin kieliyhteisön kieli, kielessä esiintyvien sanojen merkitykset. Jotta tulkinta voisi onnistua, tulkitsijan pitäisi hallita täysin sekä tulkittava kieli että tulkintana käytettävä kieli, eikä vain kieli vaan myös kielenkäyttäjien kulttuuri ja ajattelutapa, kaikki se, mitä kieli heijastaa. Käytännössä tavoitteesta on usein pakko tinkiä. Sanakirjoja joudutaan kirjoittamaan kielimuodoista, jotka ovat jo kuolleet tai ovat kuolemassa. Käy niin, että osa nyansseista jää tajuamatta, tai niin, että sanakirjan kirjoittaja, joka uskoo välittävänsä lukijoille menneiden sukupolvien näkemyksiä, tuleekin tietämättään välittäneeksi omia kuvitelmiaan.

Olen edellisissä luvuissa pohtinut merkityksenmuutoksiin johtaneita syitä. Voisin kyynisesti lisätä joukkoon vielä yhden: sanakirjojen toimittajat. Todennäköisesti tämä syy ei ole kovin merkittävä; on aihetta uskoa sanakirjantekijäin ammattitaitoon. Sanakirjan käyttäjän on kuitenkin ainakin teoreettisena mahdollisuutena otettava huomioon se, että jokaisessa sanakirjassa on virheitä. Jotkin niistä johtuvat näkemyseroista, tulkitsijan ja tulkitta-

vien ajattelun erilaisuudesta. Semanttiselta hälyltä on joskus vaikea kuulla sanomaa kokonaisuudessaan.

Nimitän näennäisvastakohdiksi sellaisia saman sanakirja-artikkelin selitteitä, jotka lukija tajuaa käänteismerkityksiksi mutta jotka eivät käänteismerkityksiä ole. Kuvitellaanpa, että *kävellä*-verbiä koskeva esimerkkiaineisto esitettäisiin sanakirjassa kahtena ryhmänä, joiden selitteinä olisivat 'kulkea kengät jalassa' ja 'kulkea paljain jaloin'. Jossakin kulttuurissa se seikka, onko kävelijällä jotakin jalassaan, saattaisi olla kävelemistä merkitsevän verbin merkityksen kannalta relevantti piirre, eurooppalaisissa kielissä tuskin missään. Niiden sanakirjoissa tällainen eronteko olisi lukijan harhauttamista.

Merkityksenmukaisesta jaotuksesta poikkeaminen on sanakirja-artikkeleissa usein tarkoituksellista. Laaja aineisto on pakko jakaa ryhmiin keinoitekoisesti, muin kuin yksinomaisesti semanttisin perustein: käyttöyhteyden, tarkoitteen, syntaktisten seikkojen jne. mukaan.³ Sanakirjat eivät myöskään pyri tekemään jyrkkää eroa varsinaisen merkityksen ja merkitysvariantin välillä, mikä rajankäynnin vaikeuden takia onkin ymmärrettävää. Etenkin artikkeleissa, joissa on useita hierarkkisia tasoja, alatasojen ryhmät edustavat pikemminkin variantteja kuin invariantteja. Näiden »harkittujen poikkeamien» lisäksi sanakirja-artikkeleissa varmasti on myös ryhmiä, jotka artikkelien laatijat ovat tarkoittaneet merkityksiksi mutta jotka eivät vastaa merkitystodellisuutta.

Sanakirjantoimittaja joutuu työkseen operoimaan merkityksellä, mutta se, mitä merkitys on, on lopullista vastausta vailla. Komponenttianalyysin teoreetikkojen mukaan merkitys koostuu lukuisista piirteistä, joista kuitenkin vain osa tulee merkityksen kuvauksessa kyseeseen ja on merkityksen kannalta relevantteja. Ongelman ydin on ehkä juuri tässä: miten erottaa relevantit piirteet irrelevanteista? On pakko turvautua subjektiiviseen harkintaan ja intuitioon. Tästäkö johtuu, että semantiikkaa ei kaikkina aikoina ja kaikkialla ole pidetty tieteenä?

Suomen murteiden sanakirja erottaa vilja-käsitteeseen liittyvälle *elo*-sanalle seuraavat neljä merkitystä: 'tuleentunut t. tuleentumassa oleva mutta vielä korjaamaton vilja', 'korjattu mutta vielä puimaton vilja', 'puitu vilja, jyvät', 'valmistumassa oleva, valmis t. jo leikattu ruis'. On todennäköistä, että

³ Esimerkkinä merkitystodellisuuden vastaisesta jaotuksesta voisivat olla SMS I:een kirjoittamani artikkelit *elikko*, *elokas*, *elukas*, *eläin* ja *elävä*, joissa kaikissa vastakkain ja siis eri ryhminä ovat 'kotieläin, etenkin nauta' ja 'metsäneläin, villieläin'. Kansanihmissen ajattelua ehkä paremmin vastaisi jaotus 'lehmä, nauta' : 'eläin yleensä'.

jako vastaa murteiden merkitystodellisuutta ja että piirteet +KORJATTU ja –KORJATTU keskenään, +PUITU ja –PUITU keskenään sekä +RUIS ja ØRUIS keskenään jakavat *elon* eri merkityksiin. Käsitystä tukee se, että jokaisella ryhmällä on oma levinneisyysalueensa. Samoin levikin perusteella voidaan päätellä, että *tuima*-adjektiivilla on suolaisuuden asteen mukaan määräytyvät merkitykset 'vähäsuolainen', 'liian suolainen' (Länsimäki 1985: 7–9). Ne eivät siis ole merkitysvariantteja. Aina ei levikkiä kuitenkaan ole käytettävissä relevanttiuden ongelmaa ratkaistaessa.

Mielestäni merkityksessä ei ole kysymys pelkästään merkityspiirteistä vaan piirteiden erilaisesta painottumisesta, hierarkiasta. Jos vertaisi merkitystä kanalaumaan, voisi puhua nokkimisjärjestyksestä. Jotkut tutkijat (esim. Koski 1967: 29) ovatkin erottaneet merkityskomponenttien joukosta muita tärkeemmän komponentin ja nimittäneet sitä runkokomponentiksi. Myös Nidan lisäkomponentiksi (supplementary component) nimittämä komponentti on hierarkkisuuden hypoteesin kannalta kiintoisa. Nida nimittäin viittaa (1975: 233) komponentin mahdollisuuteen muuttua merkitysmerkityksen erottimeksi, siis arvonnousuun. Esimerkiksi sukupuolta ilmaiseva komponentti ei ole yhtä hallitseva silloin, kun *isä*-sanalla tarkoitetaan Jumalaa, kuin silloin, kun sillä tarkoitetaan perheen päätä (mts. 35). Kristittyjen jumalalla ei ole naispuolista vastakohtaa. – Käsittelen seuraavaksi eräitä sellaisia sanakirjantoimittajan kannalta pulmallisia tapauksia, joissa vastakohtat toisistaan erottavan komponentin erilaisesta painottumisesta riippuu, jakaako komponentti semeemin oppositioiksi vai ei.

Verbiä *huilata* käytetään Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan, Kainuun ja Peräpohjolan murteissa ilmaisemaan kevyttä, sujuvaa menoa: *Jopa nyt sivakka* (= suksi) *huilaa* (Salla), *Koko ajan ko pappi saarnasi, ämmiilä veeh huilasip pitkin naamaa* (Karunki). On arveltu (esim. Manninen 1976: 112), että kyseessä olisi omaperäinen deskriptiivisana, kokonaan toinen kuin nykyruotsin *vila*-verbin vastine *huilata* 'levätä'. Toisenkinlainen selitys on mahdollinen. On ajateltavissa, että *huilata*-verbin merkitys ei painotukaan liikkumista tai liikkumattomuutta ilmaisevaan komponenttiin vaan tapahtuman keveyttä, helppoutta osoittavaan komponenttiin. Tyypistä *Reki meni kuin huilaten* olisi tultu tyyppiin *Reki huilasi mennä*. Riippuu sanakirjantoimittajasta, miten hän *huilata*-verbin merkitykset määrittelee: korostaako sitä, mikä merkityksiä erottaa, vai sitä, mikä niitä yhdistää. Sanakirjojen käyttäjien osana on alistua toimittajien ajatteluun.

Sanakirjojen tehtävänä on kaiketi kuvata merkityksiä kuvattavan kielen puhujan näkökulmasta. Kaksikielisissä sanakirjoissa näkökulma on ongelmallinen. Kun suomalais-englantilainen sanakirja ilmaisee *hän*, *ruumis* ja

lainata -sanojen merkitykset, se kunkin sanan kohdalla joutuu käyttämään ainakin kahta selittävää sanaa: 'he, she', 'body, corpse', 'lend, borrow'. Näkökulma ei olekaan selitettävän vaan selittävän kielen. Englantilaisessa ajattelussa vastakohtat *mies : nainen / elävä : kuollut / ottaa : antaa* ovat hän, ruumis ja lainata -käsitteissä hallitsevampia kuin suomalaisessa (Carroll 1970: 183). Suomessa *hän*-pronominilla ei ole merkityksiä 'miespuolinen hän', 'naispuolinen hän' (vrt. Kooij 1971: 120). Tällaista jakoa vaikkapa NS:ssa pidettäisiin omituisena. Samoin on kyseenalaista, voidaanko 'elävä ruumis' ja 'kuollut ruumis' tulkita *ruumis*-sanan eri merkityksiksi (vrt. Haara 1981: 1456–1457) ja 'ottaa lainaksi' ja 'antaa lainaksi' *lainata*-sanan eri merkityksiksi. Käytännössä ongelma ei ole suuren suuri. Tavallinen lukija tuskin kiinnittää huomiota tällaisiin seikkoihin, ja sanakirjantoimittajakin pääsee kuin koira veräjältä, koska sanakirjoissa ei tähänkään asti ole vedetty rajaa merkityksen ja merkitysvariantin välille. Merkitysvariantteja on esitetty omina ryhminään siinä kuin merkityksiäkin. Näkökohta on kuitenkin periaatteelliselta kannalta tärkeä. Sanakirjantoimittajan olisi pystyttävä punnitsemaan merkityskomponenttien erilainen painottuminen ja otettava se huomioon selitteitä laatiessaan. Vain tällä tavalla voidaan edetä objektiivisuuteen pyrkivän leksikografian tiellä.

Lyons erottaa (1981: 281) antonyymien, komplementaaristen vastakohtien ja käänteisvastakohtien lisäksi omaksi vastakohtatyyppikseen direktionaaliset vastakohtat (directional opposition), joilla hän tarkoittaa sellaisia tapauksia kuin *saapua : lähteä / ylös : alas*. Kyse on liikkeestä ja liikkeen suunnasta. Tapauksessa *saapua : lähteä* on kyse liikkeestä tiettyä pistettä P kohti ja P:stä poispäin, tapauksessa *ylös : alas* P:stä poispäin mutta vertikaalisesti vastakkaisiin suuntiin. Tyyppeihin voisi lisätä vielä kolmannen: vastakkaisista suunnista P:tä kohti. Tähän tyyppiin kuuluviksi laskeen sellaiset liikkeen kanssa tosin vain kuvallisesti tekemisissä olevat verbit kuin *hämärtää*, joka voi tarkoittaa sekä valoisan vaihtumista hämäräksi että (harvoin) pimeän vaihtumista hämäräksi, ja *haaleta*, joka voi tarkoittaa joko kylmän tai lämpimän muuttumista haaleaksi. Kuten äskeisestä *lainata*-tapauksesta kävi ilmi, suuntaa ilmaisevan komponentin painoarvo saman semeemin muiden komponenttien joukossa on tulkinnainen. Minusta se ei olisi kovin suuri; se ei siis jakaisi semeemiä. Silti en menisi väittämään, että se on täysin painoton, irrelevantti. On muistettava, että merkitykset muuttuvat ja komponenttien painosuhteet muuttuvat. Tapauskohtaisia eroja varmasti on. Tuskin on syytä epäillä, ettei direktionaalisuus esim. *kaupita*-verbin merkityksessä olisi relevantti piirre. *Kaupita* tarkoittaa laajalti murteissa ostettavaksi tarjoamista, myymistä. Vastakkaisuuntaisesta käytöstä 'ostaa' on vain yksi luotetta-

va tieto: *Mistä sinä sen out kaopinnu* (Ristijärvi, Tahvo Liljeblad 1934). Olisi epärealistista väittää, että *kaupita* merkitsee kaupankäyntiä yleensä ja että 'myydä' ja 'ostaa' olisivat sen merkitysvariantteja.

Lyonsin direktionaalisuuteen liittyvät vain välillisesti *hile* ja *haamussaan*-tapaukset. *Hile* tarkoittaa toisaalta veden pinnalle muodostuvaa ohutta, säröilevää jäätä, riitettä, toisaalta etenkin vanhan jään haurastuessa ja hajoessa syntyvää neulasmaista jääkappaletta. Jonkin valmisteilla olevan esineen tms. sanotaan olevan *haamussaan* tai *haamallaan* silloin, kun sen muoto jo on nähtävissä: *Alakaa se* (rakennus) *ollaj jo haamalla* (Nivala). Mutta myös hajoamistilassa mutta hahmoltaan vielä tunnistettavissa olevan esineen voidaan sanoa olevan *haamussaan*: *On se* (riihi) *haamusahav vielä* (Himanka). Näille tapauksille on yhteistä se, että niissä on kysymys kehitysvaiheesta, joka edeltää tai seuraa jotakin, olotilasta, joka ei vielä tai enää vastaa täydellisyysasteen. *Hile* ja *haamussaan* eivät itsessään ilmaise liikettä, mutta niiden tarkoitteet kielenulkoisessa maailmassa ovat osia hitaan liikkeen, muuttumisen prosessissa. Muuttuminen ei kuulu niiden merkitykseen, mutta niiden merkitystä on ajateltava muuttumisen taustaa vasten, renkaina muuttumisen ketjussa. Sanakirja-artikkelin laatijan pulmana on ensinnäkin se, miten osoittaa että *hile* ja *haamussaan* -sanojen merkityksissä poikkeavuuden aste on tärkeämpi kuin poikkeavuuden suunta. Toiseksi: miten tuoda esiin varsinaiseen merkitykseen kuulumaton mutta sitä selittävä tausta? Suomen murteiden sanakirjan käsikirjoituksessa asia on *hileen* osalta ratkaistu siten, että sekä uuden jään muodostumiseen että vanhan hajoamiseen liittyvä käyttö on esitetty samassa ryhmässä. Selite on muotoiltu näin: »veden tms. pinnalle muodostuvasta ohuesta, säröilevästä jäästä, riitteestä; rikotun jään sohjosta t. palasista; haurastuneen jään hajoessa syntyvistä siruista, neulasmaisista kappaleista».

Dominanssi

Kielenulkoista todellisuutta ei merkityksiä ja merkityksenmuutoksia tutkittaessa voi kokonaan sivuuttaa; monet niistä selittyvät siitä käsin. Tässä luvussa tarkastelen kielenulkoisen todellisuuden vaikutusta dominointikysymykseen, siihen että käänteismerkityksistä toinen usein dominoi toista ja on sitä yleisempi. On kuitenkin syytä tähdentää, että kielenulkoisen todellisuuden on vain yksi dominoinnin aiheuttajista, useimmiten syy on jossain muualla.

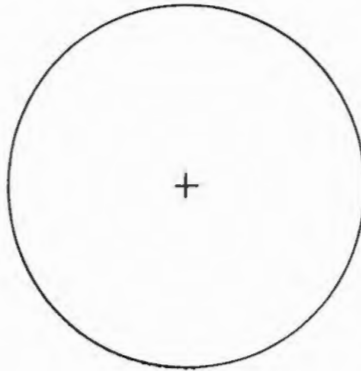
Haista-verbin käyttöön liittyy etenkin kirjakielessä se rajoitus, että sana tavallisesti yhdistetään vain pahaan, epämiellyttävään hajuun. *Mikä täällä haisee?* on yksitulkintainen: sillä ei voi tarkoittaa tuoksumista. Silloin kun

haista-verbiä halutaan käyttää hyvää hajua ilmaisemaan, hajun laatu on erikseen mainittava: *Haisee hyvälle!* Näin suunnan komponentin, vain tietynlaisista hajua osoittavan komponentin vaikutus tavallaan eliminoituu.

Hajun laatua osoittava komponentti on *haista*-lekseemin semeemissä ainakin jollain lailla merkitsevä. Tulkinnaista sen sijaan on, pitääkö vuorokauden aikaa osoittavaa komponenttia *hämy*, *hämyttää* ja *hämärä*, *hämärtää* -lekseemien semeemeihin kuuluvana vai katsooko, että se on vain näiden sanojen tarkoitteen ominaisuus ja näin kielen ulkopuolella oleva piirre. *Hämy* ja *hämärä* on tapana useammin liittää iltaan kuin aamuun, ja *hämyttää* ja *hämärtää* tarkoittavat useammin valoisan vaihtumista hämäräksi kuin pimeän vaihtumista hämäräksi.

Tarkastelen dominointikysymystä preposition *lähellä* avulla.

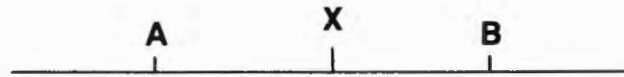
Lauseen *Museo on lähellä kirkkoa* museo voi kielenulkoisessa maailmassa sijaita missä tahansa sen ympyrän alueella, jonka keskipisteenä on kirkko ja jonka kehä edustaa lähellä olemisen ääriarvoa (kuvio 1). Asia muuttuu toi-

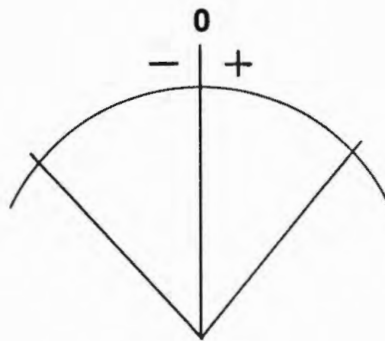
Kuvio 1.

seksi, kun lauseen subjektin tarkoitteena on sellainen liikkuva kohde, joka liikkuessaan etenee suoraviivaisesti tai lähes suoraviivaisesti. Lause *Juna on lähellä asemaa* tarkoittaa, että juna voi olla kuvion 2 esittämällä suoralla pisteiden A ja B välissä paitsi pisteessä X, joka on asema. A ja B ovat pisteitä, joissa läheisyys pisteestä X katsottuna päättyy. Jos junan kulkusuunta tiedetään ja se esimerkiksi kuviossa 2 on vasemmalta oikealle, on todennäköisempää, että juna on A:n ja X:n välissä kuin X:n ja B:n välissä. *Helsingistä Ouluun matkalla ollut pikajuna syöksyi raiteilta lähellä Seinäjoen asemaa* tulkitaan mieluummin niin, että onnettomuus sattui ennen Seinäjokea kuin Seinäjoen jälkeen. Samoin lauseen *Aurinko on lähellä taivaanranta*

vuorokaudenaika on luultavammin ilta kuin aamu; lauseen *Olemme lähellä joulua* tapahtuma-aika on joulua edeltävä aika. Lause *Kello on lähellä kolmea* on yksitulkintainen; se ei voi tarkoittaa kolmen jälkeistä aikaa.

Kuvio 2.

Kuvio 3.

Kirjakielen normien mukaan *lähiaikoina* menneeseen aikaan viittaamassa on käymätöntä kieltä. Ei voi sanoa: *Hän on lähiaikoina ollut parhaita urheilijoitamme*. Sen sijaan *lähihistoria* ja *lähimenneisyys* ovat hyväksyttäviä, koska niissä perusosa yksiselitteisesti tarkoittaa mennyttä aikaa. *Aurinko on lähellä taivaanranta* ja *Olemme lähellä joulua* -lauseiden tulkinta saadaan muuttumaan, kun lauseisiin lisätään sana vielä: *Aurinko on vielä lähellä taivaanranta* ja *Päivä ei ole kovin paljon pidentynyt, olemmehan vielä lähellä joulua*. Mistä johtuu, että *lähi* ja *lähellä* -esimerkeissä dominoi se tulkinta, jossa on kysymys etäisyyden pienenemisestä?

Lauseen *Kello on lähellä kolmea* parafrasina voisi pitää lausetta *Kello on lähes kolme*. *Lähes*-sanalla on kielessä useita synonyymeja kuten *melkein*, *miltei* ja *liki* (murteissa myös *heti*: *Hän on heti kaksikymmentä vuotta*). Kuvio 3 esittää kahta sektoria, miinussektoria ja plussektoria. Niiden välissä on 0-akseli. *Lähes*, *melkein*, *miltei* ja *liki* kuuluvat miinussektoriin, koska ne merkitsevät vähää vaille olemista. NS:n mukaan *lähes*-sanana synonyymeja ovat *noin*, *jokseenkin*, *suunnilleen*, *osapuilleen* ja *suurin piirtein*. Tämä ei täsmälleen pidä paikkaansa: *noin*, *suunnilleen* jne. merkitsevät 0-akselin molemmin puolin olevia arvoja, ne kattavat siis sekä miinus- että plussektorin. *Lähes* sen sijaan ei koskaan voi ulottua plussektorin puolelle.

Mitä ovat *lähes*, *melkein* -sanojen vastakohtat, ilmaukset, jotka täyttävät pelkästään plussektorin alan? Sellaisia sanoja ei ole. Tällä kohtaa kielessä on aukko. *Kello on lähes kolme* -lauseen *lähes*-sanalla ei ole yksisanaista vastakohtaa, vaan vastakohta joudutaan ilmaisemaan kahdella sanalla (*Kello on vähän yli kolme*) tai muulla tavoin kiertäen, esim. *Kello käy neljättä*. Mistä tämä johtuu? Miksi kieli, joka muuten suosii vastakohtia, on jättänyt tämän tilaisuuden käyttämättä?

Ihminen pystyy havaitsemaan ympärillään olevasta todellisuudesta suuren määrän piirteitä, luokittelemaan ne abstrakteiksi ja ajatuksellisiksi kokonaisuuksiksi ja muodostamaan niistä käsitteitä (Koski 1983: 55). Se, mitkä niistä saavat nimityksen kielessä, heijastaa samalla, mitä kieliyhteisö pitää tärkeänä, mille se panee painoa. Äskeisessä esimerkissä plussektorin kuvaamalta käsitteeltä puuttui nimitys. Kieliyhteisö ei siis pidä tätä käsitettä niin tärkeänä kuin miinussektorin ilmaisemaa. Selitys on nähdäkseni siinä, että kun olemme lähestymässä jotakin pistettä tai taitekohtaa, joudumme valmistautumaan niihin mahdollisiin muutoksiin, joita pisteen saavuttaminen meille aiheuttaa. Sen sijaan se vaihe, joka seuraa pisteen ohitettuaamme, ei ole yhtä olennainen: muutokset ovat jo takanapäin. Kun kuulemme lauseen *Aurinko on lähellä taivaan rantaa*, valitsemme kahdesta vaihtoehtoisesta tulkinnasta iltaan liittyvän, koska se näistä kahdesta ajattelumme mukaan on tärkeämpi ja koska oletamme, että myös puhuja sitä on tarkoittanut. Aamuun liittyvä vaihtoehto, tieto siitä, että aurinko on jo taivaanrannan yläpuolella, ei ole yhtä tärkeä. Aurinko on jo ehtinyt nousta, yö on jo ehtinyt vaihtua päiväksi, tilanne on ehtinyt vakiintua.

Toinen *lähellä*-tapausten dominoinnissa vaikuttava seikka voisi olla ajankulun yksisuuntaisuus: aika kulkee vain eteenpäin, ja näkökulma, josta sen kulkua tarkastellaan, on tästä syystä tavallisesti myös edessäpäin. Esimerkissä *Helsingistä Ouluun matkalla ollut pikajuna syöksyi raiteilta lähellä Seinäjoen asemaa* ei ole kysymys pelkästään lokaalisuudesta vaan myös tempo-
raalisuudesta: juna on eri paikoissa eri aikaan. Se että junaturman ilmoitetaan sattuneen lähellä Seinäjokea, rajaa tapahtumapaikan Seinäjoen tuntumaan, joko etelä- tai pohjoispuolelle. Se taas, että tarkastelupaikan pitää olla tapahtumapaikkaa ajallisesti myöhempänä, karsii Seinäjoen pohjoispuolisen vaihtoehdon pois.

Loppukatsaus

Ilmoitin alussa tarkastelevani sellaisia saman sanan merkityksiä, jotka ovat toistensa vastakohtia. Todellisuudessa olen tarkastellut tapauksia, jotka sa-

nakirjat määrittelevät toistensa vastakohtiksi. Joukossa on varsinaisten merkitysten lisäksi ollut merkitysvariantteja, samoin vastakohtia, joissa vastakohtaisuus ei perustu merkitystodellisuuteen vaan on keinotekoinen ja selittyy sanakirjan toimitustekniikasta käsin. Se että olen ulottanut tarkastelun varsinaisten merkitysten ulkopuolelle, on toisaalta ollut tahallista. Olen halunnut osoittaa, miten hankalasti rajattava käsite merkitys on, miten vaikeaa on erottaa relevantit piirteet irrelevanteista ja arvioida relevanttien piirteiden tärkeysjärjestys – itse asiassa: miten vähän me merkityksestä loppujen lopuksi tiedämme.

Psykologi Charles Osgood (1965: 71–75) on kehittänyt adjektiivien semanttista luokittelua varten semanttisen avaruuden mallin, jossa adjektiivit on ryhmitetty kolmeen perusfaktoriin sen mukaan, minkä ne näistä kolmesta virittävät. Faktorit ovat arviointitekijä (evaluation), joka mittaa laatua (esim. *hyvä* : *huono* / *miellyttävä* : *epämiellyttävä*), voimakkuustekijä (potency), joka mittaa määrää (*suuri* : *pieni* / *vahva* : *heikko*), ja toimintatekijä (activity), jonka piiriin kuuluvat mm. sellaiset dimensiot kuin *aktiivinen* : *passiivinen* / *hidas* : *nopea*.

Vaikka Osgoodin luokitus koskeekin adjektiiveja, se on pitkälti sovellettavissa myös käänteismerkityksiin, siis muihinkin kuin pelkkiin adjektiiveihin. Selvimmin arviointitekijän, *hyvä* : *huono* -dimension virittävät kontekstivastakohtiksi nimittämistäni tapauksista mm. *häävi* ('kunnollinen' : 'kelvoton') ja *färski* ('pilaantumaton' : 'pilaantunut'), emotionaalisista vastakohtista kaikki ironian kautta syntyneet ja näkökulmavastakohtista *kostaa* ('palkita hyvällä' : 'palkita pahalla'). Lisäksi arviointitekijä on yhdessä voimakkuustekijän kanssa mukana lukuisissa vastakohtissa, ja on usein mahdollon sanoa, kumpi tekijöistä on hallitsevampi. Tämän yhteisryhmän sanoja ovat mm. ihailua tai paheksuntaa osoittavat liioittelusanat (*kauhea*, *mahdoton*), maku- ja lämpöaistimuksiin liittyvät sanat (*tuima* 'vähäsuolainen' : 'liian suolainen', *huhu* 'lauha' : 'kylmäkö'), rohkeuden ja arkuuden määrää mittaavat ja samalla vastakkaisia arvostuskonnotaatioita herättävät sanat (*häveliäs* 'ujo' : 'röyhkeä', *hivistä* 'uskaltaa' : 'pelätä') samoin kuin primitiivisessä ajattelussa sekä voimaa että vastakkaisia tunteita sisältävät *pyhä* ('puhdistava' : 'saastainen') ja *siunata* ('antaa siunaus' : 'haukkua'). Yksinomaan voimakkuustekijän virittäviä sanoja ovat kaikki mittaa ja määrää ilmaisevat (*harva* 'melkein jokainen' : 'vain joku', *kotvanen* 'lyhyt aika' : 'pitkä aika'), ehkäpä myös privatiivikausatiivit (*oksia* 'poistaa oksia' : 'tuottaa oksia'). Myös *keidas*, jonka merkitysvastakohtat nykykielessä selittyvät lähinnä maaston korkeus- ja kosteuseroista käsin, kuuluu tähän ryhmään.

Toimintatekijän, *passiivinen* : *aktiivinen* -dimension virittäviä sanoja voisivat olla *huilata* ('levätä' : 'viilettää') ja *ruumis*, joissa lepotila, liikkumattomuuden tila edustaisi passiivista, liikkuvuus ja elossaolo aktiivista puolta, *kieltää*, jonka 'kehottaa'-merkitys viittaisi toiminnallisuuteen, 'sanoa ei'-merkitys paikallaanoloon, ja *elo*, jonka merkityksissä oppositio –KORJATTU, –PUITU : +KORJATTU, +PUITU vastaisi oppositiota *passiivinen* : *aktiivinen*.

Vaikka Osgoodin asteikko kattaakin suuren osan käänteismerkityksistä, se ei kata aivan kaikkea. Verbeissä *viedä* ('viedä' : 'tuoda'), *lainata* ('antaa lainaksi' : 'ottaa lainaksi') ja *kaupita* ('ostaa' : 'myydä') on kysymys vastakaissuuntaisesta liikkeestä, dimensiosta *pois* : *takaisin*. Tämä ulote ei kuulu Osgoodin toimintatekijän piiriin, joka nähdäkseni mittaa vain toiminnan ja sen puuttumisen tai hitauden dimensioita. Vaikeaa on Osgoodin asteikkoon sijoittaa myös ulotetta *ollut* : *mennyt*, joka hallitsee *kerran*, *vasta* ja *äskän* -sanojen merkitysoppositioita. Näille sukua ovat *hile* ('muodostumassa oleva jää' : 'sulamassa oleva jää') ja *haamussaan* ('valmisteilla olevana' : 'hajomassa olevana'), joiden merkityksissä tai merkitysvarianteissa *ollut* : *mennyt* -oppositio näyttää jonkinlaista sivuosaa. Toisaalta niin *kerran*, *vasta*, *äskän* kuin *hile* ja *haamussaan*kin ovat kytköksissä *viedä*, *lainata* ja *kaupita* -sanojen *pois* : *takaisin* -dimensioon; ovathan edelliset ainakin assosiaatio-suhteessa liikkeeseen *jotakin kohti* : *jostakin eroon*. Näin semanttisen avaruuden tähtisikermät ryhmittyvät galakseiksi ja linnunradoiksi ja muodostavat yhä suurempia järjestelmiä avaruuden huikeassa systeemissä.

Ne neljä ryhmää, joihin olen aineistoni jakanut, eivät ole eivätkä pyri olemaan yhteismittaisia. Kontekstivastakohtat ovat kielellisten syiden aiheuttamia, muut pikemmin kielenulkoisten seikkojen kuten psykologisten, historiallisten ja sosiaalisten syiden tulosta. Myös näennäisvastakohtat poikkeavat muista vastakohtatyypeistä. Erona on se, että edellisten vastakohtasetelma on riidoin merkitystodellisuuden kanssa eikä vastaa kuvattavan kielen puhujien ajatusmaailmaa.

Kontekstivastakohtiin johtaneista syistä tärkein on jonkin samassa kontekstissa esiintyneen sanan vaikutus. On selvää, että nimenomaan kieltohakuisilla sanoilla merkitysopposition mahdollisuus on suuri. Paljon harvinaisempaa on, että muu kontekstissa lähellä oleva sana kuin kielto sana synnyttää vastakkaisen merkityksen tai että merkitysvastakohta syntyy lauseyhteyden ulkopuolella, äänteellisesti läheisen mutta merkitykseltään vastakkaisen sanan vaikutuksesta.

Emotionaaliseksi nimittämieni vastakohtien synnyssä psykologiset syyt ovat keskeisiä. Ryhmän sanoille on yhteistä, että niillä osoitetaan tunnepe-

räistä suhtautumista. Niiden merkitys määräytyy paljolti tilanteesta käsin. Näkemyksen subjektiivisuus ja erilaiset odotukset vaikuttavat siihen, että merkitys eri kerroilla voi vaihdella paljonkin. On kuitenkin huomattava, etteivät sanat ole varsinaisesti laajamerkityksisiä (laajamerkityksisyydestä ks. Vuoriniemi 1974: 67–72), sillä ne eivät koskaan kata asteikon keskialuetta vaan hakeutuvat laidoille. Laiteilla olo, poikkeavuus, onkin niiden yleistyyppillisiä piirteitä. Sen sijaan poikkeavuuden suunta ei merkityksen kannalta ole yhtä relevanttia. Tästä seuraa, että poikkeavuuden suunnan komponentti ei useinkaan jaa emotionaalisia vastakohtia eri merkityksiksi vaan vastakohtat kuuluvat variantteina samaan merkitykseen.

Näkökulmavastakohtia on kahdenlaisia: sellaisia, joissa samaa aikakautta elävät yksilöt katselevat samaa asiaa eri näkökulmista, ja sellaisia, joissa näkökulman erilaisuus johtuu siitä, että aikakausi on vaihtunut ja uusi aika on tuonut uuden näkökulman. Jälkimmäisessä tapauksessa muutos heijastaa joko kulttuurin muuttumista tai ihmisten ajatus- ja arvomaailmassa tapahtunutta muutosta, joka sekin tavallaan on kulttuurin heijastamaa. Voisi sanoa, että näkökulmavastakohtien syntyyn johtaneet syyt ovat paljolti samoja, joita perinnäisessä merkitysopin tutkimuksessa on nimitetty historiallisiksi ja sosiaalisiksi (esim. Ullmann 1981: 198–200).

Sanakirjan tehtävänä on välittää jonkin kieliyhteisön näkökulma jonkin toisen kieliyhteisön jäsenille. Se miten hyvin se tässä onnistuu, riippuu siitä, miten hyvin sen toimittajat ovat perillä kuvattavan kieliyhteisön kulttuurista ja miten tärkeäksi he kulttuurin tuntemisen käsittävät. Taustojen huomioon ottamisen tarpeellisuutta ei voi olla tähdentämättä kaikille merkitysten parissa puuhaileville. Miten helppoa olisi nähdä esim. *keidas*-sanana merkityksissä 'kannas', 'suomätäs', 'suo' toisiaan seuraavien kehitysvaiheiden ketju. Se sopisi malliesimerkiksi tarkoitteiden vierekkäisyyteen (contiguity) eli metonymiaan perustuvasta muutosten lajista (Ullmann 1981: 218–220). Se vastaisi hyvin nykyihmisen näkökulmaa, jossa ulkomuotoon liittyvät seikat ovat olojen muututtua syrjäyttäneet käyttötarkoitukseen liittyvät. Eränkävijän näkökulmaa se ei vastaisi.

Merkityksenmuutoksessa on kysymys uudennoksen tuottamisesta ja sen käyttöönotosta. Henning Andersen, joka on kehittänyt kielellisten muutosten universaalia typologiaa (1973: 765–793; referaattia ks. Kuiri 1980: 57–63), erottaa toisistaan kielellisen muutoksen synnyn yksilön kieliopin uudennoksesta eli innovaationa ja innovaation leviämisen yhteisössä. Andersen tähdentää, että vaikka innovaation synty aina onkin äkillinen tapahtuma, sen omaksuminen sekä yksilön että yhteisön systeemissä on hidasta. Innova-

tion leviämiseen vaikuttavat kielellisten syiden ohella monet sosiaaliset seikat, jotka voivat joko jouduttaa sitä tai jopa kokonaan estää sen. Vastakun innovaatio on hyväksytty yhteisön kielen systeemiin, voidaan puhua kielellisestä muutoksesta.

Andersenin päähuomio on lasten kielenoppimisessa. Lapsi joutuu päättelyn avulla ratkaisemaan kielellisten merkkien käyttösäännöt ja rakenteen, mm. merkkiin sisältyvien piirteiden keskinäisen tärkeysjärjestyksen. Jos hän erehtyy tai tekee virheen jossakin kohdin, virhetuotos on innovaatio. Vaikka Andersen fonologina tarkoittaa kielellisellä merkillä ensisijaisesti foneemia, hänen teoriansa soveltuu semeemiinkin ja sen rakenteeseen.

Komponenttianalyysiin nojaava diakroninen semantiikka näkee merkityksenmuutoksen prosessina, joka tapahtuu komponentteittain samalla tavalla kuin ääntenmuutokset tapahtuvat piirteittäin (Koski 1983: 67). On siis kaikesti kysymys tapahtumasta, jossa semeemin komponenttisto vähitellen uusiutuu niin, että komponentteja katoaa ja tulee lisää. Erillistä komponenttia rakenteenmuutokset eivät koskisi, sen substanssi pysyisi samana.

Olen käänteismerkitysten syntyä pohtiessani joutunut tarkistamaan kuvaa komponentin muuttumattomuudesta. Merkityksen ja merkitysvariantin raja on niin liukuva, että on pakko ajatella komponenttista moniarvoisena luokkana, jossa muutokset näkyvät paitsi siirtyminä myös komponenttien arvonnousuina ja -laskuina. Perinnäinen eli komponentiston uusiutumiseen perustuva malli sopii kyllä kuvaamaan esim. *harva*-lekseemin semeemissä tapahtunutta muutosta – jostakin semeemin ulkopuolelta tuleva komponentti EI muuttaa merkityksen 'vain joku' merkitykseksi 'melkein jokainen' –, mutta kaikkia tapauksia se ei riitä selittämään. Ajattelen komponenttien hierarkkisuuteen perustuvan muutosprosessin tapahtumaksi, jossa jokin semeemiin kuuluva mutta relevanttiudeltaan vähäinen komponentti alkaa parantaa asemiaan ja horjuttaa semeemin sisäisiä voimasuhteita lopulta niin paljon, että semeemin luonne olennaisesti muuttuu. Tässä vaiheessa voidaan puhua uudesta merkityksestä. Kuvitelma semeemistä komponentistona, jossa vallitsee arvojärjestys, sopii hyvin siihen kuvaan, joka Andersenilla kielellisen merkin rakenteesta kaikesta päätellen on; hänen mukaansa lapsi joutuu kieltä opitellessaan ratkaisemaan kielelliseen merkkiin sisältyvien piirteiden tärkeysjärjestyksen.

Valaisen käsitystäni semeemin komponenttien hierarkkisuudesta yhdellä esimerkillä. Kuten edellä tuli todetuksi, verbillä *palaa* on sukukielissä vastineita, joiden merkitys liittyy joko palamiseen, polttamiseen tai jäätymiseen, jäädyttämiseen. Jos oletetaan, että *palaa* alkuaan on merkinnyt kirvelevän aistivaikutelman aiheuttamista, eivät tuli ja pakkanen ole kuuluneet rele-

vanteina komponentteina *palaa*-lekseemin semeemiin. Se että niistä on sellaisia tullut, on sekä kielenulkoisen että kielellisen kontekstin aiheuttamaa: kirvelevän aistivaikutelman synnyttäjistä ne ovat olleet tavallisimmat, ja juuri tämä seikka on vaikuttanut siihen, että ne ovat erottuneet joukosta ja assosioituneet merkityksen osaksi. Vaihetta, jolloin *palaa* on voinut tarkoittaa yhtä hyvin kylmäämistä kuin polttamistakin, nimitän merkitysvarianttivaiheeksi. Kummallakin kivun aiheuttajalla on tällöin ollut relevantti asema *palaa*-lekseemin semeemin komponentistossa mutta ei valta-asemaa. Kehitys on kuitenkin johtanut siihen, että toinen on syrjäyttänyt toisen; esim. suomessa voiton on perinyt kuumuuden komponentti, unkarissa kylmyyden (*fagy* 'kylmää, jäätyä, pakastaa, hyytyä'). Merkitysvariantit ovat muuttuneet merkityksiksi.

Esimerkkinä tapauksesta, jossa prosessin voi kuvitella olevan meneillään, on *hohkaa*. Lause *Muuri hohkaa* voi tarkoittaa kylmän tai kuuman (mutta tuskin esimerkiksi kosteuden) huokumista. Kylmyys tai kuumuus on relevantti tekijä *hohkaa*-verbin merkityksessä mutta ei vielä niin relevantti kuin suomen *palaa* tai unkarin *fagy* -verbien merkityksissä.

Olen joutunut tarkistamaan tavanomaista ajattelua merkityksenmuutoksista muussakin suhteessa. Merkityksenkehitys on totuttu esittämään monien välivaiheiden ketjuna. Ketju on monesti sisältänyt teorioituja, kielestä kadonneiksi väitettyjä merkitysrenkaita. Tätä mallia ei sovi kieltää; merkityksenmuutokset ovat tosiaan voineet tapahtua näin. Malli ei kuitenkaan päde käänteismerkityksiin. Niissä kehitys on tapahtunut välivaiheitta: toisesta vastakohtasta on tultu suoraan toiseen vastakohtaan tai vastakohtan suhteen neutraali merkitys on jakautunut suoraan vastakohtaisiin merkityksiin. Selitys on siinä, että vastakohtaiset merkitykset ovat itse asiassa hyvin lähellä toisiaan. Niiden komponentistot ovat lähes identtisiä. Ainoa erottava tekijä on se, että toisessa yksi komponentti on plusmerkkinen, toisessa miinusmerkkinen.

En ole esityksessäni kovinkaan paljon puuttunut käänteismerkitystapausten levikkeihin enkä aio niitä tässäkin pitkään käsitellä. Silloin kun vastakohtat esiintyvät rinnakkain samassa aluemurteessa tai jopa samassa pitäjänmurteessa (kuten esim. *konu*-tapauksessa), lienee varmintä pitää niitä saman merkityksen variantteina. Toisaalta oma maantieteellinen alue (ks. esim. Maija Länsimäen *tuima*-karttaa 1985: 8) puhuu sen puolesta, että käänteisyyden komponentin aktiivisuudessa oppositiot pyrkivät itsenäistymään ja innovaatioiden tapaan yksinomaistumaan. Kehitys voi tällöin käydä eri kieliyhteisöissä eri suuntiin.

Käänteismerkitysten levikin laajuus vaihtelee melkoisesti. Vastakohtapa-

rin toinen jäsen saattaa olla hyvinkin laajalevikkinen, toinen taas tunnetaan varsin pienellä alueella. Ei ehkä ole pelkkää sattumaa, että parin suppealevikkinen jäsen näyttää usein etsiytyvän reuna-alueille. *Hirvitä*-verbin 'pelätä'-merkitys tunnetaan vain kaakkoismurteissa, nimenomaan Inkerissä. *Kaunis*-sana merkityksessä 'mokoma, hyväkäs' esiintyy vain Länsipohjan murteessa. Vain Vermlannista on tietoja *pyhäinen*-sanan merkityksestä 'noiduttu, saastainen', *huikean* vastakohtaparin 'kylmä' : 'kuuma' jälkimmäisestä jäsenestä ja *kauhea*-sanan merkityksestä 'oivallinen, hyvä'. Olisiko niin, että kieliyhteisön kontrolli kielialueen reunoilla on vieraan kielen vaikutuksesta heikentynyt ja innovaation mahdollisuudet tulla hyväksytyksi yhteisön kielen systeemiin ovat tästä syystä vastaavasti parantuneet?

Strukturaalisen perusajatuksen mukaan kielen elementtiä ei voi analysoida menestyksellisesti ottamatta huomioon sen paikkaa koko rakenteessa ja rakenteen kaikkien elementtien suhdetta. Tunnen laiminlyöneeni tämän teessin käänteismerkityksiä käsitellessäni. En nimittäin ole lainkaan pitänyt silmällä niitä muita merkityksiä, joita lähes jokaisella käsittelemälläni sanalla käänteismerkitysten lisäksi on. Laiminlyöntini ei ehkä kuitenkaan ole niin kohtalokas kuin voisi luulla. Ensinnäkin: ne käänteismerkitykset, joita olen nimittänyt kontekstivastakohdiksi, syntyvät toisen sanan vaikutuksesta; saman sanan muut merkitykset eivät voi muutosta estää eivätkä jouduttaa. Toiseksi: kuten äsken esitin, käänteismerkitykset ovat hyvin lähellä toisiaan. Ne ovat niin lähellä, että jokainen muu saman sanan merkitys eroaa komponentistoltaan niistä enemmän kuin käänteismerkitykset toisistaan. Jos verrataan esim. *huikean* muita merkityksiä käänteismerkityksiin 'kylmä', 'lämmin', huomataan, että edelliset ovat muusta kuin lämpimyyden käsitepiiristä. Paitsi lämmön voimakkuutta *huikea* mittaa mm. vauhdin, äänen, pituuden, hajun, maun, valoisuuden ja häpeän voimakkuutta, toisinaan myös samoihin käsitteisiin liittyvää arvostusta (Taiminen 1979: 316–317). *Huikea* on siis tyypillinen esimerkki sanasta, jossa merkitysten moninaisuus selittyy synestesian pohjalta.

Kostaa-verbillä on murteissa käänteismerkitysten 'tuottaa jkulle vahinkoa kärsityn vääryyden takia', 'palkita' lisäksi merkitykset 'ohjata; estää (eläimiä menemästä kielletyille alueille), kääntää pois', 'suojata tuulelta, toimia tuulensuojana'. Tässäkin käänteismerkitykset liittyvät lähemmin toisiinsa kuin muihin merkityksiin. Ne ovat selvästi abstraktimmalla tasolla kuin konkreettiset 'ohjata, kääntää pois' ja 'suojata tuulelta'.

Käänteismerkitysten lähekkäisyys ei ole selviö, joka on ennenkin tiedetty mutta jota ei ole lausuttu julki. Päinvastoin käsitys, että vastakohtat aina ovat mahdollisimman etäällä toisistaan, on lujasti juurtunut ajattelumme.

Esimerkiksi Lauri Hakulinen esittää *tuima*-sanan merkityksenkehityksen (1950: 199–205; ks. myös Länsimäki 1985: 9) kolmena eri ketjuna niin, että '(liian) suolainen' ja 'vähäsuolainen' kuuluvat eri ketjuihin. Ketjujen yhteiseksi lähtömerkitykseksi Hakulinen teorioi merkityksen 'polttavaa kipua aiheuttava'.

Vastakohtaisuus on ilmiö, johon ihminen kaikkialla luonnossa törmää (Ogden 1967: 34). Se kuuluu myös tärkeänä osana ihmisen ajatteluun. Tämä on voitu todeta mm. vapaiden assosiaatioiden testeissä. Koehenkilöille on annettu joukko ärsykesanoja, ja heitä on pyydetty vastaamaan, mitä sanoja ärsykesanat tuovat mieleen. Osalla ärsykesana assosioituu synonyymiseen sanaan, osalla vastakohtaa merkitsevään sanaan, osalla sanaan, johon ärsykesana lauseyhteydessä usein on syntagmaattisessa suhteessa (Carroll 1970: 166–170).

Myös kielen kaikkien tasojen systeeminmuodostuksessa oppositiolla on keskeinen tehtävä (Hakanen 1973: 33). Lyonsin mukaan binaarinen oppositio on tärkeimpiä kielten rakennetta hallitsevia periaatteita. Lyons (1981: 271) ei kuitenkaan halua ottaa kantaa siihen, heijastaako kieli ihmisten vastakohta-ajattelua vai synnyttävätkö lukuisat kielessä olevat vastakohtaiset lekseemit ihmisissä vastakohta-ajattelun. Jälkimmäiselle kannalle tuntuu kallistuvan Geoffrey Leech, jonka mukaan (1983: 33) kieli ei ehkä suoranaisesti johdata meitä vastakohta-ajatteluun mutta se altistaa meidät siihen.

Leechin, ehkä osin Lyonsinkin näkemykset ovat lähellä hypoteesia, jonka Benjamin Lee Whorf on esittänyt: ihmisen ajattelutapaa sekä todellisuuden havaitsemista kontrolloivat ja rajoittavat äidinkielen järjestelmän tiukat lait, joista hän itse ei ole tietoinen (Erkki Itkonen 1966: 15). Whorfin hypoteesi pitää ehkä osin paikkansa. Silti sitä voisi arvostella yksipuolisuudesta, liian kielikeskeisestä näkemyksestä. Se saattaa harhauttaa kuvittelemaan, että kieli on ikuisesti olemassa ollut elementti, jonka pohjalta ajattelu on syntynyt. Kuitenkin lienee lähdeittävä siitä, että ajattelu ja kognitio edeltävät puhetta ja että ajattelu ei välttämättä ole sidoksissa kieleen (Carroll 1970: 11, 129).

Kielen ja kielenulkoisen todellisuuden suhde on pulmallinen, askarruttava kysymys. On pelätty, että kielenulkoisen kontekstin huomioon ottaminen vie lingvistikot harhateille, oman alansa ulkopuolelle. Esimerkiksi komponenttianalyysin teoretikot Katz ja Fodor halusivat pysytellä pelkästään kielellisessä kontekstissa (Katz – Fodor 1963: 172–181). Tällainen rajoittuneisuus on ainakin yhtä vaarallista kuin antautuminen kielenulkoisen kontekstin vietäväksi. Kieli ei ehkä ole todellisuuden peili, mutta se on kuitenkin

pinta, joka heijastaa takaisin osan siihen tulleesta valosta. Olisi turha väittää, ettei todellisuus, jossa elämme, vaikuttaisi millään lailla ajattelumme ja sen kautta kieleemme, ja että vastakohdilla, joista todellisuus muodostuu, ei olisi mitään yhteyttä kieleemme vastakohtiin.

LÄHTEET

- AHLMAN, ERIK 1930: Merkitysten »adekvaatiosta» ja sitä edistävästä seikoista. — Vir. 33 s. 152—158.
- ANDERSEN, HENNING 1973: Abductive and deductive change. — Language 49 s. 765—793.
- CARROLL, JOHN B. 1970: Kieli ja ajattelu. Jyväskylä.
- ERDMANN, KARL OTTO 1925: Die Bedeutung des Wortes: Aufsätze aus dem Grenzgebiet der Sprachpsychologie und Logik. 4. p. Leipzig.
- GALTON, HERBERT 1960: [Arv.] Stephen Ullmann, The principles of semantics. — Die Sprache 4 s. 238—239.
- HAARALA, RISTO 1981: Kuinka keho irtaantui ruumiista. — Suomen lääkärilehti 36 s. 1456, 1457.
- HAKANEN, AIMO 1973: Adjektiivien vastakohtasuhteet suomen kielessä. SKST 311. Forssa.
- HAKULINEN, AULI—KARLSSON, FRED 1979: Nykysuomen lauseoppia. SKST 350. Jyväskylä.
- HAKULINEN, LAURI 1927: Koulujemme kielihistorianopetuksen etymologisesta puolesta. — Vir. 31 s. 208—231.
- 1950: Bedeutungsgeschichtliches. — SUST 98 s. 189—205.
- 1966: Polysemiasta. — Sananjalka 8 s. 5—16. Turku.
- 1970: Vihdoin. — Vir. 74 s. 146—154.
- 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. 4. p. Keuruu.
- HELLQUIST, ELOF 1939: Svensk etymologisk ordbok. Lund.
- HJELMSLEV, LOUIS 1943: Omkring sprogteoriens grundlæggelse. København.
- ITKONEN, ERKKI 1966: Kieli ja sen tutkimus. Helsinki.
- ITKONEN, TERHO 1962: *Keidas*: erään maastotermin vaiheita. Suomi 110: 1. Helsinki.
- KASTOVSKY, DIETER 1982: Wortbildung und Semantik. Düsseldorf.
- KATZ, JERROLD J.—FODOR, JERRY A. 1963: The structure of a semantic theory. — Language 39 s. 270—210.
- KIURU, SILVA 1979: Suomen kielen kieltohakuiset verbit. SKST 335. Vaasa.
- KOOIJ, JAN G. 1971: Ambiguity in natural language. Amsterdam, London.
- KOSKI, MAUNO 1967: Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue I. Turun yliopiston julkaisuja C 5. Turku.
- 1983: Semantiikka nykyisessä kielentutkimuksessa. — Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja 30 s. 50—68.
- KUIRI, KAIJA 1980: Kielellisten muutosten universaali luokittelu. — Vir. 84 s. 57—63.
- LEECH, GEOFFREY 1983: Semantics. 2. p. Bungay, Suffolk.
- LYONS, JOHN 1981: Semantics 1—2. Cambridge.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1985: Onko ruoka tuimaa? — Kielikello 1985 n:o 3, s. 7—9.
- MANNINEN, SAARA 1976: Pellon murteen deskriptiivisanoista. Käsikirjoitus. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- NIDA, EUGENE A. 1975: Componential analysis of meaning. The Hague.
- NOREEN, ADOLF 1904: Vårt språk. V. Lund.
- NS = Nykysuomen sanakirja.

- OGDEN, C. K. 1967: *Opposition: a linguistic and psychological analysis*. Bloomington.
- OSGOOD, CHARLES E. — SUCI, GEORGE J. — TANNENBAUM, PERCY H. 1965: *The measurement of meaning*. 5. p. Urbana.
- PALMER, F. R. 1981: *Semantics*. 2. p. Cambridge.
- PENTTILÄ, AARNI 1959: Intonaatiotutkimuksia. — *Verba docent* (SKST 263) s. 442—448. Helsinki.
- PUKKI, HANNES 1933: Itämerensuomalaisten kielten merkitysoppia. — *Vir.* 37 s. 183—201.
- RAUMALA, TAISTO 1958: *Suomen kielen aproksimatiiveista*. Käsikirjoitus. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- REPONEN, ASTRID 1931: Merkitysopillisiä huomioita Värmlannin suomesta. — *Vir.* 35 s. 436—447.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja.
- SPERBER, HANS 1930: *Einführung in die Bedeutungslehre*. Stuttgart.
- SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia.
- TAIMINEN, AAPO 1979: Itämerensuomalaisten kielten *huikea*. — *Sanomia: juhla*kirja Eeva Kangasmaa-Minnin 60-vuotispäiväksi 14. 4. 1979. Turku.
- ULLMANN, STEPHEN 1981: *Semantics*. Oxford.
- WIIK, KALEVI 1976: Suomen tempusten syvä- ja etärakenteista. — *Vir.* 80 s. 135—162.
- VUORINIEMI, JORMA 1974: *Verbien monitulkintaisuus Ollin kielessä ja nykysuomessa*. SKST 318. Vammala.

On the reverse meanings of words

MATTI VILPPULA

(Continued from 1986: 4.)

Apparent opposites. If the editor of a dictionary analyses the meaning of the verb *kävellä* 'to walk' according to whether the agent of the verb wears shoes or goes barefooted, he makes himself guilty of deceiving the reader: he attributes relevance to a feature which is irrelevant from the standpoint of the meaning. The danger that the editor of the dictionary will present his own fantasies is inversely proportional to his degree of familiarity with the culture and manner of thinking of the people whose language he is trying to explain in his dictionary. The danger is not always avoidable. When a Finnish-English dictionary explains the meaning of the third person singular pronoun *hän* it is forced to give two meanings: 'he' and 'she', thus emphasizing a feature which is

irrelevant from the standpoint of the Finnish way of thinking. The distinction is as absurd as if an English-English dictionary were to explain the meanings of *friend* as 'male friend', 'female friend'.

These examples show that in addition to actual meanings dictionaries may also contain artificial meanings. Variants of a specific meaning which are listed in the dictionary as though they were different meanings could be understood in this way. Distinguishing a meaning which is an invariant from a variant is not always easy. Determining when the variants of a sememe have diverged from one another to such a degree that we can justifiably speak of two sememes is often impossible. Differentiation does not evidently simply involve a part of the components being

replaced by others but rather it also seems to involve changes in the hierarchical order the components. The previously discussed Finnish verb *palaa*, which originally seems to have referred to the cause of a sensual impression, provides a good example of this type of development. In the original meaning the cause of the sensual impression was irrelevant, but is subsequently acquired the status of a relevant component and became a marker. When the status of this component with respect to the other ones became even stronger, the marker acquired the status of distinguisher and the semantic opposition 'burn' : 'freeze' was established.

The members of an oppositional pair do not always have equivalent semantic strength, but rather one often dominates the other. Even though the Finnish word *hämärä* 'twilight' can hardly be analysed into meanings on the basis of whether it means 'dawn' or 'dusk', it is more closely associated with the evening than with the morning. Similarly, the sentence *Juna on lähellä asemaa* 'The train is near the station' is more likely to be interpreted as meaning that the train is on its way to the station than that it has just left. One reason for dominance may be that time only

flows forward and the perspective from which its flow is observed is usually provided by that which is about to take place. Another reason might be the natural tendency to choose from among two alternatives on the basis of which of them would be considered as the more important. In the case of *lähellä* 'near to' the arrival of the train at the station, reaching some point, is important because we have waited for it and prepared ourselves for it. The departure from the station, on the other hand, is not as important from the standpoint of the traveller, the period of waiting has passed.

The idea suggests itself that antonymous meanings of a word are as far from each other as possible, and that the semantic development from one opposite to another has involved many intermediate phases. This does not seem to be the case. The opposites usually differ from one another only with respect to one component; only one distinguisher is involved. The antonymous meanings have arisen without intermediate stages: either with one opposite directly becoming the other one or with a meaning, neutral with respect to the opposition, dividing directly into two antonymous meanings.